

Vragen aan het Tapijt van Bayeux

EEN ONTKNOPING VAN LIST EN LEGITIMERING

Het Tapijt van Bayeux (± 1070) is een klassiek staaltje van oorlogspropaganda. Willem de Veroveraar wilde ermee bewijzen dat hij op het slagveld van Hastings (1066) streed voor een rechtvaardige zaak. Sinds de jaren zeventig wordt aangenomen dat er ook een verborgen, anti-Normandische boodschap in het Tapijt zit verweven. Is het Tapijtverhaal wel zo gecodeerd en gelaagd, of is de werkelijkheid toch eenvoudiger dan wij denken? Wetenschap en didactiek zijn in dit artikel nauw met elkaar verweven.

Het befaamde elfde-eeuwse Tapijt van Bayeux is een veelgebruikte, en in lesmethoden vaak afgebeelde, middeleeuwse bron. Terecht wordt het vaak een middeleeuws stripverhaal van zeventig meter genoemd. De inhoud heeft echter niets met een *comic* te maken. Het Tapijt van Bayeux geeft een bloedserieus, tevens haarscherp, bijna journalistiek verslag van de verovering van Engeland in 1066 en de voorgeschiedenis en voorbereidingen daarvan.

Het is een Shakespeareaans koningsdrama over een strijd tussen twee kandidaten voor de opvolging van de kinderloze koning Edward de Belijder: de Engelsman Harald Godwinson en de Fransman Willem van Normandië. Hun strijd eindigt in de invasie van Engeland en de beroemde veldslag van Hastings uit 1066, waar Harald – dan inmiddels koning Harald II – sneuvelt, met een pijl in zijn oog, zoals elk Engels schoolkind weet te vertellen. Bij dit spannende beeldverslag kunnen verhalen worden verteld en er kunnen opdrachten aan worden gekoppeld. We kunnen de Tapijtplaatjes gebruiken voor lessen over het middeleeuwse koningschap, scheepvaart, materiële cultuur, godsdienstige leven en natuurlijk de oorlogvoering. Leerlingen kunnen de details van de plaatjes bestuderen, maar ook de opmerkelijke randversieringen.

Verborgen lagen

De geschiedenisleraar kan achtergrondinformatie geven over de strijd tussen drie culturen die gevoerd werd om het bezit van de Britse eilanden: de Angelsaksische

cultuur, de Vikingcultuur en de continentale, Frankische cultuur die in de elfde eeuw via Normandië binnensijpelde. Het prettige hierbij is dat hij deze informatie kan doseren, afhankelijk van de diepgang – de moeilijkheidsgraad – waarmee hij het Tapijt behandelt. Hij kan zich tot het klassieke verhaal beperken. Namelijk de interpretatie dat deze bron handelt over het verraad van Harald Godwinson, die in 1064 niet gehoorzaamt aan zijn koning Edward, meeneed pleegt in Bayeux en ten onrechte in 1066 de troon van Engeland beklimt. Op deze manier is het geheel voor een leerling goed te overzien. De docent biedt met deze klassieke interpretatie een begrijpelijk, spannend verhaal over Haralds ontrouw, die door zijn tegenstander Willem van Normandië bestraft wordt op het slagveld van Hastings. Een versimpeling? – zo ja, dan moet dit oordeel gelden voor bijna de gehele negentiende en twintigste-eeuwse historiografie, waarin deze mening onbetwist gemeengoed was.

De docent kan het Tapijt ook behandelen op een hoger niveau. Hij kan het verhaal ingewikkelder maken door de motieven van de opdrachtgever, bisschop Odo van Bayeux, erin te betrekken. Of hij kan Haralds schipbreuk in het graafschap Ponthieu in zijn verhaal opnemen. Per ongeluk is Harald namelijk niet in Normandië, maar iets noordelijker aangeland. En hij kan andere, niet-Normandische interpretaties in zijn verhaal betrekken. We weten uit meerdere twaalfde-eeuwse bronnen dat het helemaal niet zo zeker is dat Harald zijn koning ontrouw is en meeneed pleegt. Een Engelse bron

Ad van Kempen is docent geschiedenis aan de Fontys Hogeschool in Tilburg en auteur van het boek *Uitweg uit Normandië - The Bayeux Tapestry. Reisverslag, belofte en woordbreuk op het Tapijt Bayeux*.

Veerhuis, Alphen aan de Maas;

ISBN10: 90-8730-013-1;

ISBN13: 978-90-8730-013-5.

Harald aan de poort
van het kasteel van
Willem.

▷ Eadmer van Canterbury, *Historia Novorum in Anglia*, in: Geoffrey Bosanquet (ed.), *Eadmer's history of recent events in England*, Londen 1964.

▷ Fontys Lerarenopleiding Tilburg, module *Vakoriëntatie, Oorlog in bron en beeld*, onderdelen Bayeux en Nederlandse Opstand. Collega Krieno Zandinga oordeelde uiteindelijk deze aanduiding het meest geschikt.

beweert dat Harald op eigen houtje naar het continent zeilde om twee gegijzelde familieleden te bevrijden¹. Vanuit Ponthieu viel hij in handen van Willem van Normandië. Met deze bron in gedachten wordt het verhaal van het borduursel ineens spectaculair anders. Harald ging te goeder trouw naar Willem. Maar deze maakte misbruik van zijn onnozelheid en dwong hem een eed van trouw af te leggen. Harald wordt niettemin later toch aangewezen als nieuwe koning, zowel door de stervende koning Edward als door de Engelse edelen. Hij kan zich beroepen op force majeure. De eed was ongeldig, op zijn koningschap valt niets af te dingen.

Al geruime tijd weten we dat het Tapijt van Bayeux ergens in Zuid-Engeland is gemaakt, waarschijnlijk in Canterbury. Volgens sommige historici is bovengenoemde alternatieve interpretatie ook daadwerkelijk afgebeeld op het Tapijt. De Amerikaanse kunsthistoricus Prof. David Bernstein (bepaald geen Dan Brown!) beweert dat het Tapijt valt te lezen als een heimelijke boodschap van hoop en verzet tegen de onderdrukker Willem van Normandië. Het eerste plaatje, waarop koning Edward de vinger aanraakt van een edelman, die onmiddellijk hierna naar het vasteland vertrekt, is vaag, opzettelijk weinigzeggend. Het tafereel kan worden uitgelegd als een opdracht aan Harald, maar ook als een vermaning aan zijn adres, voor zijn doldrieste plan om gijzelaars bij Willem vrij te pleiten. Hier staat geen meinedige verrader afgebeeld maar een naïeve, maar welwillende edelman, die nadien volkomen wettig door de Engelsen tot koning is gekroond!

De dubbele interpretatie van het Tapijt van Bayeux, in het bijzonder die van Haralds vertrek en terugkeer bij koning Edward, biedt mogelijkheden voor een uitleg op meerdere niveaus. Een docent kan afbeeldingen verbinden met tekstuele bronnen, met daarbij de vraag welke tekst welk plaatje ondersteunt – of omgekeerd. Hij kan afbeeldingen als stripplaatjes behandelen en leerlingen de opdracht geven teksten te plakken in blanco tekstballonnen. 'Ga naar Willem en zeg hem dat ik hem heb uitverkoren om mij op te volgen,' of: 'Zei ik het niet, dat je eigenzinnige actie ons land in gevaar zou brengen!' Welke tekst hoort bij een Normandische uitleg van het plaatje, welke bij de Engelse?

De didactiek van het interview

Omgekeerd brengt deze meervoudige interpretatie een docent ook in problemen. Bij het geven van uitleg bestaat de kans dat hij niet verder komt dan de alereerste afbeelding. Wat moet hij vertellen bij dit beginplaatje met die meervoudige boodschap? Moet hij zich beperken tot de meest neutrale uitleg, dat koning Edward een vertrouwensrelatie heeft met Harald en zijn familie? Of moet hij geloof hechten aan de Normandische beweringen, dat Harald hier een opdracht krijgt om een eed af te leggen? Of moet hij de Engelse visie verkondigen, dat Harald hier toestemming vraagt om familieleden te bevrijden? Een gecompliceerde opgave. De moed zinkt ons in de schoenen... nog vóór onze schoolklas in Haralds gezelschap Westminster Palace heeft verlaten op weg naar de Kanaalkust, zouden de leerlingen zeker al hebben afgehaakt!

Deze moeizame, trage interpretatie biedt tegelijkertijd een nieuwe kans. Laat leerlingen zelf de interpretatie van de plaatjes ontdekken. Deze overweging stond voorop bij de ontwikkeling van een werkvorm die ik, bij gebrek aan betere aanduiding, de 'didactiek van het interview' ben gaan noemen². Eerstejaars studenten lerarenopleiding Geschiedenis krijgen het Tapijt op dia's zonder enig commentaar te zien, in drie vraagronden. Na afloop geven zij telkens hun voorlopig verhaal en formuleren vijf vragen die zij aan een expert (de docent) willen stellen. Op deze wijze reconstrueren zij gaandeweg de betekenis van de afbeeldingen en de bedoeling van het tapijt. Het vertrekpunt ligt meestal bij nul, want slechts weinigen kennen het Tapijtverhaal. Het gaat erom dat studenten inzien dat het schoolvak vooral bestaat uit 'vragen aan de geschiedenis'. De docent stelt zich bij deze interviews terughoudend op. Hij vertelt in principe niets uit zichzelf, maar geeft alleen antwoorden, die gelijke tred houden met de kwaliteit van de vragen: steeds gericht, relevanter, fundamenteeler.

In het begin stellen studenten veel onbeantwoordbare vragen, of vragen over niet-wezenlijke details. Voor sommigen blijft het lastig om de historische inhoud los te koppelen van de vakdidactische benadering. Anderen hebben te weinig geduld met de possibilistische benadering van de docent. Maar weer anderen voorzien het spel: je kunt pas fundamentele vragen stellen als je er al wat vanaf weet. Gaandeweg gaat bij dit interview de aandacht uit naar het reisdoel van hoofdpersoon Harald. Wat had hij eigenlijk in Frankrijk te zoeken? Waarom luisterde deze sterke man van Engeland naar het bevel van zijn zwakke koning? Waarom liet hij zich als een simpele boodschapper wegsturen met een voor hem ronduit nadelige missie? Waarom ging hij toch naar Willem van Normandië – een hertog die zeker al vanaf 1051 gold als een tegenstander, zo niet vijand van Haralds familie; een man bovendien

die in staat werd geacht tegenstanders op te sluiten of te liquideren. En omgekeerd, waarom liet deze Willem, die al menig rivaal van het leven heeft beroofd, Harald uiteindelijk dan toch huiswaarts keren, na het afleggen van een eed waarvan hij, menselijkerwijs gesproken, zeker kon weten dat Harald die toch zou vergeten of verbreken?

De mening van de docent bij deze interviews blijft op het tweede plan. Het resultaat van deze didactiek is dat beide partijen – vragenstellers en expert – tot nieuwe hypothesen komen. Vragenstellers zijn op hun best wanneer zij de hoofdpersonen op het Tapijt behandelen als mensen van vlees en bloed, met hun heimelijke verlangens en openlijke ambities. Hoe heeft Willem zijn *power play* gespeeld om het onderste uit de kan te krijgen, welke troeven had Harald in handen bij dit pokerspelspel voor twee heren, wat zou Harald gezegd hebben bij terugkomst in Engeland?

De elfde-eeuwse antwoorden op deze vragen zijn absoluut ontoereikend. De Normandische visie op het Tapijtverhaal wordt nu door historici meestal afgedaan als pure propaganda, als legitimering van een veroveringstocht en als vergoelijking van de brandschatting van Engeland door de Conqueror. De Normandische argumenten lijken inderdaad afkomstig te zijn van kroniekschrijvers met sterk ontwikkelde fantasie. Harald moet toch suïcidaal of niet goed bij zijn verstand zijn geweest om naar Normandië af te reizen.

Hoe ongelooflijk dan ook, het verhaal van de Normandiërs is wel redelijk consistent. Het is onwaarschijnlijk dat we hier te maken hebben met een compleet verzinzel, hooguit met een verdraaiing of partijdige interpretatie. Er moet een kern van waarheid zitten in hun zo vaak verkondigde uitleg. Maar welke kern? Waar komt die hardnekkig herhaalde bewering over die koningsmissie dan vandaan? En in welke verhouding staat dit verhaal met die andere eigentijdse bewering, dat Harald vanwege zijn gegijzelde familieleden op reis is gegaan? Is het mogelijk dat deze twee schijnbaar tegenstrijdige waarheden toch verenigbaar zijn?

Een in het nauw gedreven earl

De enig mogelijke conclusie is voor de hand liggend, bijna platvloers, maar nooit eerder verwoord: Harald staat op het Tapijt te liegen alsof het gedrukt staat. Verzinsels, bluf en toneelspel vormen zijn enige middel om het vege lijf te redden. Zijn gebarentaal spreekt boekdelen: onmiddellijk na zijn stranding in Ponthieu zien we hem al verontwaardigd wijzen naar iets of iemand die hem vastgrijpt. Later, in Rouaan, zien we hem helemaal als een opgewonden standje, op zoek naar argumenten. En in de tussentijd, als hij van Ponthieu naar Rouaan wordt overgebracht, zien we hem veelbetekenend zijn vinger op zijn lippen leggen, een

gebaar bestemd voor zijn gevangen reisgenoten: 'Stil zijn, niets loslaten over ons werkelijk reisdoel.' Geen historicus heeft aandacht besteed aan dit gebaar, dat menig vragensteller wél opvalt.

Haralds lot hangt op dat moment aan een zijden draad. Eén ding is zeker: de Engelsman heeft een goed verhaal nodig om uit gevangenschap te geraken. Maar deze Harald beschikte inderdaad over een rappe tong. Hij was een bedreven mooiprater, een gladjanus. In een levensbeschrijving van koning Edward, wordt zijn verbale handigheid uitvoerig beschreven. Harald was in staat zijn ware bedoelingen zozeer te verbergen, dat iemand die hem niet kende 'niets goed kon inschatten.' Hij genoot de faam bijna ongrijpbaar te zijn, zoals bleek op de terugweg van een bedevaart naar Rome.

'Deze geslepen voor-de-gekhouder kwam thuis, zoals in zijn aard lag, ontsnappend aan lieden die hinderlagen legden, met hulp van Gods genade.'³

Onwaarschijnlijkheden eliminerend, op gebarentaal lettend, ons in ambities en emoties verplaatsend, karakterbeschrijvingen lezend, dan luidt het enig plausible antwoord dat de bron van alle beweringen over reis en reisdoel de hoofdpersoon van het Tapijt zelf is, namelijk Harald Godwinson. Hij is het, die deze verhalen de wereld in heeft gebracht. Deze Harald maakte optimaal gebruik van de latent aanwezige ambities bij Willem van Normandië in de richting van de Engelse troon – ambities die twaalf jaar eerder in het leven waren geroepen door beweringen van een gevluchte Engelse aartsbisschop, Robert Champart, vijand van Haralds clan. Om de steun van Willem tegen deze clan te winnen, sprak deze Robert in 1052 over een voornemen van koning Edward om Willem ooit tot zijn erfgenaam te benoemen – hoogstwaarschijnlijk eveneens een verzinzel. Het verhaal is ongetwijfeld diep weggezakt in het geheugen van Willem, wanneer in 1064 in Rouaan geheel onverwacht een volgende bezoeker uit Engeland zijn troonzaal wordt binnengeleid: Harald.

In Normandië dienden Haralds voorwendsels – een diplomatieke missie namens Edward – als uitvlucht uit lijfsbehoud. En thuisgekomen, in Engeland, dienden soortgelijke verhalen – een schipbreuk, een bevrijding van gijzelaars, een zoektocht naar een huwelijkskandidaat – als een maskerade, om te verbergen wat hij op het continent te zoeken had. In werkelijkheid vertrok Harald in 1064 uit eigenbelang naar de bevriende graaf van Vlaanderen, vanwege zijn eigen ambities richting de troon. Door een combinatie van domheid en pech belandde hij niet in Brugge, maar in Ponthieu, een satellietstaat van Normandië. In Rouaan werd hij vrijgelaten, maar hij had dingen moeten beloven die ongetwijfeld het land in gevaar zouden brengen. Bij elkaar opgeteld was zijn reis niet alleen een afgang, maar ook een noodlottige tocht – die inderdaad desastreuze gevolgen zal hebben.

Frank Barlow (ed.), *The Life of King Edward who Rests at Westminster*, Londen 1962: 'cautus derisor', letterlijk: de waakzame spotter. Er zijn redenen om aan te nemen dat de hagiograaf hier niet spreekt over een bedevaart, maar over Haralds fatale reis uit 1064 zelf.

▷ R.H.C. Davis en M. Chibnall (eds.), *The Gesta Guillelmi of William of Poitiers*, Oxford 1998.

E.M.C. van Houts (ed.), *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni*, Oxford, 1992-1995.

Heilige oorlog tegen een verrader

De Normandiërs tekenden Haralds beweringen gretig op, niet omdat zij hem geloofden, maar vooral omdat zijn leugenachtige eed hen prima uitkwam. Normandië was in de elfde eeuw het meest fanatieke gebiedsdeel van het christelijk Avondland, waar de Kerkhervorming van Cluny aansloeg als nergens elders. De strijd tegen simonie en pluralisme – koop van kerkelijke ambten, waardoor meerdere ambten tegelijk werden bekleed – werd hier na 1049 voortgezet in provinciale synodes, onder stevige controle van Willem zelf, die dienden om paal en perk te stellen aan de lage morele levenswijze van de geestelijkheid. In de praktijk gaf in Rome niet zozeer de bezorgdheid om de moraliteit, maar vooral de kwestie van pauselijke zeggenschap de doorslag. Speerpunt bij de pauselijke machtspolitiek waren de benoemingen van hoofden van de kerkprovincies – moraliteit begon in die eeuw kennelijk met het ophalen van een pallium, het gezagsteken van metropoliete aartsbisschoppen. De ergernis in Rome over het onrechtmatig verkregen pallium van de aartsbisschop van Canterbury Stigand liep volledig parallel met Willems woede over de door Harald op leugenachtige wijze verkregen kroon. De elfde eeuw was ook de eeuw waarin het verschijnsel van de kruistochten gestalte kreeg, voortbouwend op het oude begrip *bellum justum* van kerkvader Augustinus. De idee van een heilige, christelijke oorlog kwam al naar voren bij het begin van de Reconquista van Moors Spanje en in de verdrijving van de Byzantijnen uit Zuid-Italië – twee ondernemingen waarin Normandische avonturiers en huurlingen een grote rol speelden. Tekenaar Isings baseerde de kruisvaan op zijn schoolplaat 'Kruisvaarders voor Jeruzalem 1099' op de afbeelding van een pauselijk vaandel op het Tapijt van Bayeux. Het is onzeker of Willem nu werkelijk in Hastings een vaandel van paus Alexander II meevoerde. Maar hij had zeker de morele steun van de kerk. Het pauselijk jawoord voor een heilige onderneming werd wellicht hier voor een eerste maal expliciet uitgesproken, als gevolg van de Normandische diplomatie, bedreven in Rome door Lanfranc van Pavia, abt van het Normandische klooster van Bec en afgezant van Willem van Normandië – die na de *Conquest* van 1066 de nieuwe aartsbisschop van Canterbury werd. Deze Lanfranc baseerde zich in Rome hoogstwaarschijnlijk op Haralds eigen uitvluchten, waarin sprake was van het enige redmiddel dat hij kon gebruiken om het vege lijf te redden: een missie namens Edward, om voor de troon van Willem een eed te zweren, op de overblijfselen van de in Bayeux vereerde heiligen Ravennus en Rasyphus. De argumenten van Lanfranc kwamen op hun beurt weer terecht in de *Gesta* van Normandische kroniekschrijvers.⁴ Engelse geschiedschrijvers noteerden later, zonder zich er bewust van te zijn, eveneens de woorden van Harald zelf, toen zij de beweringen over de gijzelaars optekenden. En al eerder, rond 1070, waren Haralds eigen uitvluchten terecht gekomen op een document waarvan noch de in het nauw gedreven earl, noch Odo van Bayeux,

noch enig andere tijdgenoot de betekenis kon overzien: het magistrale Tapijt van Bayeux.

Conclusie: waarheid en verdichtsel

De relatie tussen geschiedenis als wetenschap en het schoolvak geschiedenis is meestal eenrichtingsverkeer. De wetenschapper onderzoekt en dicteert, de lesmethode vertaalt en verbeeldt, de docent vult kleur en klank in. Mijn benadering van het Tapijt toont aan dat het ook andersom kan. Want het schoolvak geschiedenis hoeft niet altijd een afgeleide te zijn van de wetenschap. De didactiek kan ook impulsen geven die leiden tot nieuwe wetenschappelijke vragen en inzichten. De gecompliceerde vertelling van het Tapijt dwong mij tot een andere vorm van didactiek – de vraaggerichte benadering, waarbij de mening van de docent op het tweede plan blijft, de vragen en hypothesen centraal staan en niet de antwoorden. Denkbeelden werden vertaald in een samenhangende visie, gebaseerd op de logica van de vertelling; de visie werd een these, gebaseerd op de eigentijdse bronnen en getoetst aan de wetenschappelijke literatuur; de these werd een reisverslag, vastgelegd in het boek dat deze maand verschijnt.

Hoe dan ook: het inzicht bleef overeind dat het altijd de vraagstelling is die een bron waardevol maakt. Het is door deze didactiek van vragen stellen, beoefend door geschiedenisstudenten met hun docent, dat dit diepmenselijke koningsdrama genaamd het Tapijt van Bayeux een nieuwe betekenis prijsgeeft. Waar we naar kijken, is noch waarheid, noch leugen alleen. Het is een borduurwerk met een gecompliceerd verhaal van list en bedrog, waar waarheid en verdichtsel in elkaar zijn verknoopt. Er is ook geen sprake van twee onafhankelijke, concurrerende interpretaties. Waar we naar luisteren, is een verhaal uit één mond: Haralds verhaal.

▽
Dood en begravenis
van koning Edward.

